

Titkos utakon

BAKA ISTVÁN: BEAVATÁSOK

A sikeres embernek minden sikerül. Munkáját elismerik, ennek gyümölcse az anyagi jólét, s a kíváncsi közönség magánélete fordulataiban sejtí felemelkedése titkát. A sikeres ember elégedetlen: újra és újra próbára teszi szerencsáját és képességeit, s ha igazán ő a választott, akkor sikerrel. A sikertelen ember többnyire tudja, hogy az. S hogy tudnia ne kelljen, igyekszik nem gondolni erre. Ők vannak többen, ők a tömegsorozatok, a tömegkönyvek fogyasztói (s még jó, ha megelégednek ennyivel) — napjainkban ők tartják el a kiadókat. A sikertelen emberek mind elégedetlenek, és szomjazzák a sikeres élet élményét — csalatkoznak-e, ha a Pannon Könyvkiadó tavaszi ajánlatából választanak?

Miben bízik Baka István, milyen olvasókat vár válogatott elbeszéléseihez, verseihez? Ki akar azonosulni az Edit/Margit-szerelme balfácán figuráival, Liszt Ferenc dilettáns pályatársával, vagy a lázadásra is képtelen levéltár-kukaccal? Hol van a derék orvos, a zseniális nyomozó, a tragikus sorsú sztár... sorolhatnánk a sikerolvasmányok sablonhőseit. Számonkérhetnénk az exkluzív helyszíneket, mert kit érdekel a poros kisváros, a provinciális lét? Nagy a kiadó kockázata: lesz-e vevője a *Beavatások*nak.

Különleges könyv pedig ez, már szerkesztésében is. Hamarjában nem is tudok hasonlóról, olyanról, amelyben vers és próza rendelődik, szerveződik egymáshoz. (Mégis: H. Hesse *Úveggyönggyjáték* című művében találunk hasonló variációs gazdagságra.) A prologusnak is tekinthető költemények megelőlegezik a témát, ám kérdésfeltevésük más: egyrészt a lírai műnem, műfaj eltérő lehetőségei, másrészt a nézőpont megváltozása miatt. Eltolódnak a hangsúlyok, változik a lírai hős, néha a háttér is. Újra és „egybeolvasva” a lírai és az epikai mű szimbiózisából új gondolatok sarjadnak, árnyékerdő a dzsungelben. Egyetlen vers ugrik ki, a *Halottak napja*, nem csak mert nem áll egyedül (a *Halottak éje* szorosan kapcsolódik a követő kisregényhez). A lírai hős gyermekkorának kérdéseire a megidéző kötet szerkesztő felnőtt felel, a félelmekkel és emlékművekkel teli világban a sajátunkat fedeztetni föl a szerző. Könnyen adódhat az ítélet: Baka írásaiban saját múltjába vezet be bennünket. Ez is egyféle *Bevezetés*...

Miért érdekes Baka prózája? A szerző nem kísérletezik, arra az anekdotára épít, amelyet Krúdy, Cholnoky, Csáth csiszolt remekké, de amelyben fölsejlik még Mikszáth és Jókai is. Pontosabban, anekdotává formálja nemzedéki élményeit, hogy erre építse kisregényét (hasonlóan Esterházyhoz, Hajnóczyhoz, Pintérhez vagy Temesihez). S bár a reneszánszát éli az anekdotikus szerkesztés (lásd például Moldova „életeli” munkáit), Baka nem feledkezik bele az alapformába. Miután megformálta, el is távolodik a kis történettől. Az egyik eszköze erre az *evokáció*, a nemzeti, a kultúr- és művészettörténeti adalékok szerves beillesztése a műbe. Viszont ez a földézés sem önmagáért van. Igaz, a bensőséges viszonyt, a befogadói idillt a ráismerés öröme adja, de ezek az utalások

az általános alpműveltséggel rendelkező olvasók számára is érthetőek — nem jelentenek intellektuális akadályrendszert és -versenyt, mint például Esterházy esetében. A másik eszköze a misztika, az okkultizmus, a mágia: a *transzcendens*. Nem lehet véletlen, hogy első megjelent (Kortárs, 1979/3), a kötetben most nem közölt elbeszélésének (*A Város és az Idegen*) később a *Transzcendens etüd* címet adta. Aki itt akar a szerző után menni, annak Borges, Bulgakov, Goethe, Hoffmann, Phlegon, Poe, Polidori, M. Shelley, Walpole szépirodalmi munkái mellett H. Biedermann, Fónagy Iván, Ráth-Végh és K. Seligmann könyveit kell(ene) tanulmányoznia, hogy a különböző mitológiákat ne is említsem. Ám erre legföljebb a filológusnak lehet szüksége! Mert Baka misztikája misztifikáció, csak a szemfényvesztés kelléke: aki a mutatóvanyra figyel, az elszalasztja a lényegét. A szerző ugyanis nem az irracionális világot ábrázolja, a beavatáshoz hiányzik a misztérium. Pontosabban, nincs meg a szakrális világ (már a *Vasárnap délután* mennyországa is mutatja) — annak hiánya torzítja el a meglevőt. Nem a teremtés titkairól (a Faust-téma parafrázisa, a *Margit* is bizonyítja), nem a létről van szó, csak mindannyiunk életéről. Baka arra keres választ, hogy mit tehet az ember.

„A morál problémái az egyediség szférájában dőlnek el” — fogalmazza újra a már az ókori görögség óta izgató problémát Lukács György. Az egyén döntései mitől függenek? Erre az erkölcsfilozófiai kérdésre keresett választ a költő két korábbi drámájában (*A völgy felett lebegő lány*, 1979; *A korinthuszi menyasszony*, 1987), e kérdéskör a témája két nagy poémájának (*Háborús, téli éjszaka*, 1977; *Döbling*, 1983), s ehhez kapcsolódik két új verseiklusa: a *Yorick monológjai* (1990) és a *Sztyepan Pehotnij versesfüzetéből* (1991). Miért prózában, ha költő? Hiszen a rituáléhoz, a szertartáshoz jobban illene más forma. A leiki intimitás pedig egyenesen a líra területe. Baka azonban nem az epika határait kutatja, nem a költészet lehetőségeit akarja földeríteni, hanem mondandójához olvasókat akar hódítani.

Mit kínál nekik? Látszólag erotikát, vámpírtörténetet, kísértethistóriát, pszichohorrort — franciás arányérékkel. Mert valójában miről olvashatunk? Az Edit-trilógia egyes szám első személyű főszereplőjével a lehető legbanálisabb történet: első, kamaszkori szerelme nem talál viszonzásra (*Vasárnap délután*), felködlik az önsorsrombolás lehetősége (*Margit*), míg végül a keserény bölcsesség belátásáig jut el a felnőtté avatott kamasz: a világ nem „olyan” (*Én, Thészeusz*). De közben a Jöisten megajándékozta az emlékezései, nem tud ellenállni, és elbukik a mefisztói megkísértésben, hogy végül egy színházi előadásban való képtelen részvétellel lehetőséget kapjon a mitikus átlényegüléshez (ezzel persze nem állítjuk, hogy végig azonos szereplőről van szó). Séner János, a *Szekszárdi mise* főszereplője az élete végén jut el a fölismeréshez (az isteni követel, Liszt Ferenc kísértetével társalogni): a közösséghez való tartozást ugyanúgy kell fölvalalni — egyenértékű is lehet vele —, mint a tehetség kibontakoztatásának szenvedéshez és magányhoz vezető útját. Ezért kapja meg jutalmul az éjféλι mise karmesteri pálcáját. Bakó András ellenállása csekély értékű lehet, de a mindent szétrohasztó hatalom kihívására nincs is jobb válasz a bezárkózó megvetésnél (hiszen a lázadás a dusekjenőket hozza helyükbe — *A kisfiú és a vámpírok*). Vagy mégis lenne megoldás? Gondoljunk a kiskatona felzabadító, himnikus monológjára a színházpadlás csapóajtójánál. A korlátlan, mindent betöltő, a *pálit* idéző szeretethullámra! S itt találkozunk a kötet cím egyik lehetséges értelmezésével, amely fölfedi a cím ígérte megismerést: „... a labirintusokra gondolok, melyeket egy nap alatt bejártam. Az *egyenes* labirintusra, amely a kemeneci erdő méhétől és a tél borotválta ágyékától vezetett a vasúti sorompó szikéjéig, amely elvágta a születés előtti léttel összekötő út köldökzsinórját; a *sötét* labirintusra, amely zegzugos folyosókon, életem első két évtizedében kanyargott, a tisztí klub pincéjén és padlásán keresztül a színpadra nyíló csapóajtóig, zászlókkal, transzparenszekkel álcázott kelepccén át, melyek mélyén

robbanásra váró aknák lapulnak; s a harmadikra, amely egyenes is, sötét is, mégis fénylő, élő asszonyi labirintus, amelyben örökkön örökké ugyanazt a síkos lépést lehet megtenni — előre-hátra, előre-hátra —, de közben fényvéveket számguld be a boldog emberfia; magasra, irdatlan magasra száll, és mélyre, pokloknaál mélyebbre sülyed, örökös körforgásban, mint egy kozmikus óriáskeréken; s legvégül ott köt ki, ahol a párhuzamosok egy pontban találkoznak: a végtelenben...” Élni kell! — ezt sugallja Baka, nem törődve a sikertelenségekkel, csalódásokkal; ha megóvtuk magunkat a szennytől, akkor életünk adja tovább az értékeket.

Az író „mágikus realizmusa” (eszünkbe juthat még Márquez vagy Artmann) nem változtatja csodákká a valóság történéseit, hanem csak ellensúlyoz: az írónia és a dezillúzió, a realitás és az irrealitás, a szakrális és a vulgáris, a racionális világ és a groteszk között, ám ez az egyensúly a „van-e, s ha igen, akkor mi a rend?” kérdésfeltevésén alapszik. Az értékek devalválódása jellemzi a millennium korát — Séner szavai találóak: „...a maradék jót is megrontják a magyarban, mert az önzéséhez, gőgjéhez, más népek iránti elfogultságához és lenézéséhez asszimilálódnak, s azt még el is túlozzák, hogy az uralkodó fajhoz való tartozásukat bizonyítsák.” (Szekszárdi mise.) Ugyanez jellemzi a képzelt jövőt is — gondoljunk csak az abnormális halottkultuszra, vagy a hatalomhoz ragaszkodó kispolgárok komikus monarchiáira (A kisfiú és a vámpírok)! A közelmúlt (elmúlt-e vajon) legtalálóbba tükörképe az *Ariadné* kamaraopera bemutatójának története (*Én, Thészeusz*). Tudunk-e létezni környezetünkben — nem a környezetvédők vagy a politikusok kérdése ez, amivel szembesülnünk kell (mert félő: változások csak a hatalomban következnek be, a személycserék nem változtatták meg a civilizációs alapmechanizmusokat). Lehetséges, hogy a mágikus eljárások, a művészi pszichoterápiák fogják feloldani a gátlásokat, a rosszul rögzült beidegződéseket?

Míg gondolkodunk, becsukódik a kemény fedelű könyv. A szegedi művész, Pataki Ferenc festményének (*Tükös út*) részlete a borítón. Őszi színek, rozsdás levelek vagy lombok hajlása utal a szélre, amely tisztára söpri a tájat — vagy inkább üres lesz? Hova tér vissza az ismeretlen nő? Van-e visszatérés? A hullámzó domboldalon búvik-e ösvény, s a szakadékon túl otthonhoz vezet-e? S a töredezett lépcsők fölött feszülő boltív alatt át/belépve, másik világba jutunk? Ki járta meg ezt az utat? Nem vesztít időt az az olvasó, aki vissza-visszatér a borítóhoz: Baka István szerencsés kézzel választja ki Pataki Ferenc képeit (lásd: *A kisfiú és a vámpírok*, 1988 és az *Egtájak célkeresztjén*, 1990 című köteteit), a képi világ harmonikusan továbbgondolásra késztet. A vándor (talán beavatásra vár, talán ő a beavató) nő, a kapu tárva, s a hiányzó út lábunk nyomán születik meg. A kép a szemlélőt várja, a címben rejlő ígért az olvasót. E kötetben összegezi a szerző azt, ami nélkül avatatlan kívülállók maradunk.

Kívülállók, be nem avatottak... mégse tekintsük Baka írásait kulcstörténeteknek! (Igaz, könnyen megtalálhatnánk Borgói Cézár, Batai Zsigmond, Konczos Sebő és más szereplők példaalakjait — s még szekszárdinak sem kellene hozzá lennünk.) Baka nem leleplezni kíván, nem a sorok között harcol a cenzúrával (bár ezt is feltételezhetnénk), jóval többet akar: megtanítani arra, hogy a „hétköznapi” életünk szintén és számunkra is mitizálható. S ha a mítosz létezhet, akkor egyrészt erőt adhat a balsors elviseléséhez, másrészt alapot biztosíthat a fölmentésre: kudarcaink külső erők hatására következnek be. „Az Örök Asszonyi emel magához”, mondhatjuk el a *Margit* rezignált hősével — de a megoldás személyiségünkben következik igazán. Ki mit tanul ezekből a beavatásokból, az nem a beavató mesteren múlik.

Szomorú világ ez — létünk hordozza ugyan a megválthatóság lehetőségét, „benne van a pakliban”, de bekövetkezéségét semmi nem garantálja. Hrabal, Krleža, Danilo Kiš, Tadeusz Nowak, Pavić — vagy Brasnyó, Gion, Örkény, Spiró, Vári kisvárosai, kisemberei tűnnek elő... sorolhatnánk hosszan a kelet-európai

szerzőket és műveket. Baka ugyanis megerősít, a már sejtett vagy tudott (mert tanult, átélt) tapasztalatokat ismétli meg igen erős lírai nyelvezettel. A *Beavatások* színfolt, árnyalat a magyar epika freskóján, de hiánya torzítaná jelenünk képét. Többféle tudatosításról van szó a kötetben, de a beavatás csak lehetőség — a befogadóé a döntés. (Pannon Kiadó, 1990.)

ÁRPÁS KÁROLY

Konrád György: Európa köldökén

Amikor a könyvesboltban megvettem az *Európa köldöként* — nem mondom, vártam, szerettem volna már olvasni —, nem volt az az érzésem, hogy szenzáció részese vagyok, noha Konrád-könyvet emeltem le a polcról. Miért? Mert *A látogató óta* sorban megjelenő művek vásárlása közben megszoktam a szenzációt. „Normálissá” vált egy-egy könyvének beszerzése.

Konrád kedvenc szava a normalitás. Vallja, szeret normális lenni. Ez összhang is környezetünkkel, bár az esszéket kísérő évszámok figyelmeztetnek: nem az minősült normálisnak 1979-ben, ami 1989-ben. Persze attól függően, mit nevezünk normalitásnak. A szerző számára: összhangot önmagával. *Nem kívánt többet*, mint az egyéni jogok tiszteletben tartását, és nem volt számára vonzóbb, mint az ezeket gyakorló polgári magatartás. „A vallásokon kívül három koherens eszmecsaldával találkoztam: a nacionalizmussal, a kommunizmussal és a liberalizmussal. A három közül a harmadikat választottam, mert az első kettőtől volt alkalmam kellemetlen tapasztalatokat szerezni.” A normalitás és a liberalizmus egymástól elválaszthatatlanok. Sokáig mégis ez a *nem többet* megengedhetetlenül sok volt, de ennél kevesebbet kérni nem érdemes.

Konrád György a nyolcvanas években az értelmiségi beavatottság szimbólumává vált. A hivatkozás, nevének pusztá említése ellenzéki állásfoglalással volt egyenértékű. Ez az idő elmúlt, Konrád György alakot és nyilvánosságot kapott, s ezzel egy legenda is véget ért, aminek — írásaiból ismerve — vélhetően ő örül a legjobban. A kor utolérte a szerzőt, normálisan gondolkozni, könyvet kiadni immár nem az abnormalitások figyelembevételével kell. Nem tagadom, a szamizdat beszerzésének, az éjszakai olvasásoknak megvolt a maga szépsége — szerzőnek, olvasónak egyaránt —, ám jó cserének vélem az ellenállás esztétikájának felváltását a normalitás esztétikájával.

Ma olvasva esszéit (véletlen, hogy éppen harminchárom?), óhatatlanul az az érzésem: immár — kísérletek mellett — történelmi dokumentumot tartok a kezemben. Az esszék veszélye a közeli visszaigazolás lehetősége. Szerző és olvasó újra szembesülhet a valamikori elgondolások megvalósulásával vagy elmaradásával. Így van ez néhány hazai esszé, pl. *A demokratikus szocializmus és a nemzetállam* esetében. Kelet-Európa jövője nem az ebben foglaltakat igazolta, ám az utólagos mindentudás kényelmes karosszékéből nem legyinthesünk hanyagul. Ki látta akkor 1989-et? Nincs az a fantasztá. Forrássá vált ez az esszé: ahová visszajárhatunk, hogyan gondolkoztak 1983-ban, miben reménykedhettek. A futurológia bizonytalan, de nem haszontalan, egy kelet-közép-európai kis állam esetében különösen nem, mert a hívólapok után merészebben kezdünk játszani, de a hívólapot valakinek előbb le kell tenni.

Konrád a három nagy egységből álló kötetben belül igyekszik tematikus és kronologikus rendet tartani — több-kevesebb sikerrel. Az első rész határozott politikai tárgyú írásainak túlsúlya mellett (*A harmadik reformkor elé, Tisztelet a Szolidaritásnak, A tömbrendszer formális logikája*) művelődéstörténeti-eszmetörténe-